od puščave do mize

Razstava biblične arheološke zbirke Teološke knjižnice Maribor
ob 50. obletnici Enote v Mariboru Teološke fakultete Univerze v Ljubljani

Avtor razstave doc. dr. Samo Skralovnik, Katedra za Sveto pismo in judovstvo, TEOF UL

opisi, komentarji in risbe artefaktov
Aleksandra Nestorović, Pokrajinski muzej Ptuj - Ormož, arheološki oddelek;
Andrej Preložnik, Inštitut za arheologijo in dediščino, Fakulteta za humanistične študije Univerze na Primorskem

časovnica Boris Hajdinjak, Center judovske kulturne dediščine Sinagoga Maribor

fotografije Tomo Jeseničnik

Recenzenta izr. prof. dr. Maksimilijan Matjaž, Katedra za Sveto pismo in judovstvo, TEOF UL;
doc. dr. Aleš Maver, Oddelek za zgodovino, FF UM

organizatorja razstave Center judovske kulturne dediščine Sinagoga Maribor; Teološka fakulteta UL, Enota v Mariboru; 2018

koordinatorica Marjetka Bedrač, Center judovske kulturne dediščine Sinagoga Maribor

Prevod Valerija Trojar Fras Lektoriranje mag. Darja Gabrovšek Homšak oblikovanje in prelom drugaOblika.com

Univerza *v Ljubljani*
Teološka fakulteta

SINAGOGA
CENTER JUDOVSKE KULTURNE DEDIŠČINE SINAGOGA MARIBOR

MESTNA OBČINA MARIBOR

Veleposlaništvo Države Izrael

Enota v Mariboru

POMEN HRANE V SVETEM PISMU

»Človek ne živi samo od kruha.« (5 Mz 8,3)

לֹא עַל־הַלֶּחֶם לְבַדּוֹ יִחְיֶה הָאָדָם

Prehranjevanje je temeljna človeška potreba, ki je pomembno sooblikovala vsako kulturo. Življenje starih ljudstev se je vrtelo okoli zagotavljanja hrane, njene pridelave, spravila, priprave in zaužitja. Ker je imela hrana središčno in vseprisotno vlogo, je imelo to, kaj so jedli in kdo je bil vpleten v pripravo hrane, velik pomen, zato nam lahko dobro osvetli življenje v starem Izraelu.

Hrana v Svetem pismu prestavlja ne le pomembno zgodovinsko in kulturno presečišče – številni pomembni dogodki, opisani v Svetem pismu, so se zgodili »za mizo« –, temveč doživi tudi pomembno teološko transformacijo. Dogajanje ob koncu časov je naslikano z mesijansko gostijo (Iz 25,6-8). Jezus v govoru o ponovnem prihodu predstavlja kot temeljni kriterij sodnega dne prav odnos do hrane: »Pridite, blagoslovljeni mojega Očeta! Prejmite v posest kraljestvo, ki vam je pripravljeno od začetka sveta! Kajti lačen sem bil in ste mi dali jesti, žejen sem bil in ste mi dali piti ...« (Mt 25,34-35)

Nova zaveza se prav tako sklene za mizo, kjer smo priča še eni transformaciji, Bog sam postane hrana: »Medtem ko so jedli, je Jezus vzel kruh, blagoslovil, razlomil, dal učencem in rekel: ›Vzemite, jejte, to je moje telo.‹ Nato je vzel kelih, se zahvalil, jim ga dal in rekel: ›Pijte iz njega vsi. To je namreč moja kri zaveze, ki se preliva za mnoge v odpuščanje grehov.‹«

Biblična arheološka zbirka predmetov Teološke knjižnice Maribor izvira z območij današnjega Izraela, Palestine in Egipta in je edinstvena zbirka v Sloveniji. V zbirki prevladujejo glineni predmeti – posodje različnih oblik in za različne namene (vrči, čaše, lonci, sklede) ter oljenke. Dobro so zastopani tudi stekleni predmeti (posodice, balzamariji) in kamniti pečatniki. Zbirka vsebuje še dve bazaltni skledi (najverjetneje možnarja), tri primere figurativne umetnosti in opeki z besedilom v klinopisu. Zbirka je časovno zelo heterogena, v njej so predmeti iz obdobij od bakrene dobe (5. oziroma 4. tisočletje pr. Kr.) do obdobja arabske ekspanzije (7. stoletje po Kr.). Najstarejši predmet v zbirki je bazaltna skleda oziroma možnar iz bakrene dobe (4500–3500 pr. Kr., kat. št. 1).

Biblična arheološka zbirka Teološke knjižnice Maribor je edinstvena tudi v tem, da v njej ne najdemo orožja, nakita ali denarja, temveč prevladujejo lončenina in predmeti, povezani z vsakdanjim življenjem in prehranjevanjem. In prav zato smo se odločili, da se bomo z izbranimi predmeti sprehodili *Od puščave do mize*. Puščava v naslovu predstavlja nomadski način življenja (prehranjevanja) Izraelcev, miza pa način življenja v civilizaciji (stalni naselitvi).

Bazaltni skledi, verjetno možnarja (Beeršéba in Samarija, 4500–3500 pr. Kr., kat. št. 1)

Koriander (Coriandrum sativum)

OČAKI

1 Mz 12—50

ZGODNJA IN SREDNJA BRONASTA DOBA 3500—1550 pr. Kr.

Izraelova zgodovina se začne v puščavi: »Moj oče je bil blodeč Aramejec.« (5 Mz 26,5) Beseda »blodeč« kaže na Izraelove nomadske korenine, predniki Izraelcev in Izraelci sami so v začetku svoje zgodovine živeli nomadsko in polnomadsko življenje. Natančna časovna določitev tega obdobja, t. i. obdobja očakov (Abrahama, Izaka in Jakoba), je nemogoča. Trigeneracijska pripoved najverjetneje odseva stoletja dolge procese naseljevanja semitskih plemen, med njimi tudi Abrahama oziroma Abrahamovega rodu, v predele rodovitnega polmeseca, tj. na območje mestnih držav Mezopotamije, rodovitne dežele med Tigrisom in Evfratom v prvi polovici 2. tisočletja pr. Kr.

Nomade je arheološko težko izslediti, ker niso gradili in živeli na istem mestu, ob stalni naselitvi pa so se pogosto prilagodili dotedanji kulturi v deželi. Nomadsko življenje narekuje tudi posebno družbeno ureditev in poseben način vedenja. Takšen je zakon gostoljubnosti, ki ima korenine v nomadskem načinu življenja prednikov Izraela. Gostoljubnost je nujnost življenja v puščavi, toda ta nujnost je postala »etični imperativ«, krepost, ki jo nomadi najbolj cenijo, tudi po naselitvi. Gostoljubje se je kazalo v različnih oblikah, vsem pa je skupna obilna (po)gostitev gostov: Abraham je razkošno sprejel »tri može« pri Mambrejevih hrastih (1 Mz 18,1-8); Laban je tekel, da bi sprejel in pogostil Abrahamovega služabnika (1 Mz 24,28-32). Rabi Natán pripoveduje, da je Abraham imel vrata na vseh štirih straneh svojega doma, da je lahko hitro sprejel in pogostil gosta, tujca.

Nekvašen kruh (opresnik) in bedunski šotor

Skleda (Ain Samiyeh, 1800/1750–1650 pr. Kr., kat. št. 8)

Lonec (Ain Samiyeh, 2300–2000 pr. Kr., kat. št. 5)

IZHOD IZ EGIPTA IN NASELITEV KÁNAANA

2 Mz, 4 Mz, 5 Mz, Joz

POZNA BRONASTA DOBA 1550—1200 pr. Kr.

Sveto pismo poroča, da so Abrahamovi potomci zaradi lakote potovali iz Kánaana naprej proti zahodu in se naselili v Egiptu (1 Mz 12,10 sl.), »žitnici« antičnega sveta. V Egiptu so postali številčna skupnost, ki so jo faraoni zasužnjili in kasneje v času faraona Ramzesa II. (ok. 1279–1212 pr. Kr.), ki je moral utrjevati Nilovo delto pred nevarnostjo Hetitov, uporabili kot delovno silo. Besedilo Druge Mojzesove knjige poudarja faraonovo nasilje nad Izraelci, ker uvaja pripoved o osvoboditvi in sklenitvi zaveze. Čas odhoda iz Egipta postavljajo v 13. stoletje pr. Kr.

V puščavi se je Mojzesu razodel »JAZ SEM, KI SEM«, Bog Abrahama, Izaka in Jakoba (2 Mz 3), nekoliko kasneje je bila na peščenih tleh Sinajskega pogorja sklenjena »Stara zaveza«. Bog je povabil Izraela »za mizo« – »zrli so Boga, jedli so in pili« (2 Mz 24,11). Od tistega trenutka naprej je bila miza v svetišču vedno polna, obložena s »hlebi obličja« (3 Mz 24,5-9; 1 Sam 21,5), kar je znamenje posebnega odnosa, izvoljenosti.

Po odhodu iz Egipta so se Izraelovi rodovi postopoma naselili v Kánaanu. Po svetopisemskem poročilu je bila obljubljena dežela osvojena v kratkotrajni vojni. To izročilo o hkratni, vsesplošni in neprekinjeni izraelski osvojitvi se ujema z nagnjenji in pristopom kasnejših redaktorjev Svetega pisma. Francoski biblicist R. de Vaux je zapisal: »Za svetega pisca zavzetje Kánaana ni sveten, marveč teološki dogodek.« Podrobnejša analiza svetopisemskih virov in arheološke najdbe prikazujejo zapleten in dolgotrajen proces osvajanja. Kánaan je bil zaradi egiptovskega izkoriščanja in občasnih vojaških posegov dokaj osiromašen, dežela sama pa je bila razdeljena na veliko število mestnih državic. Kljub temu je Izraelcem v prvi fazi uspelo prevladati le v hribovitih predelih osrednje Judeje.

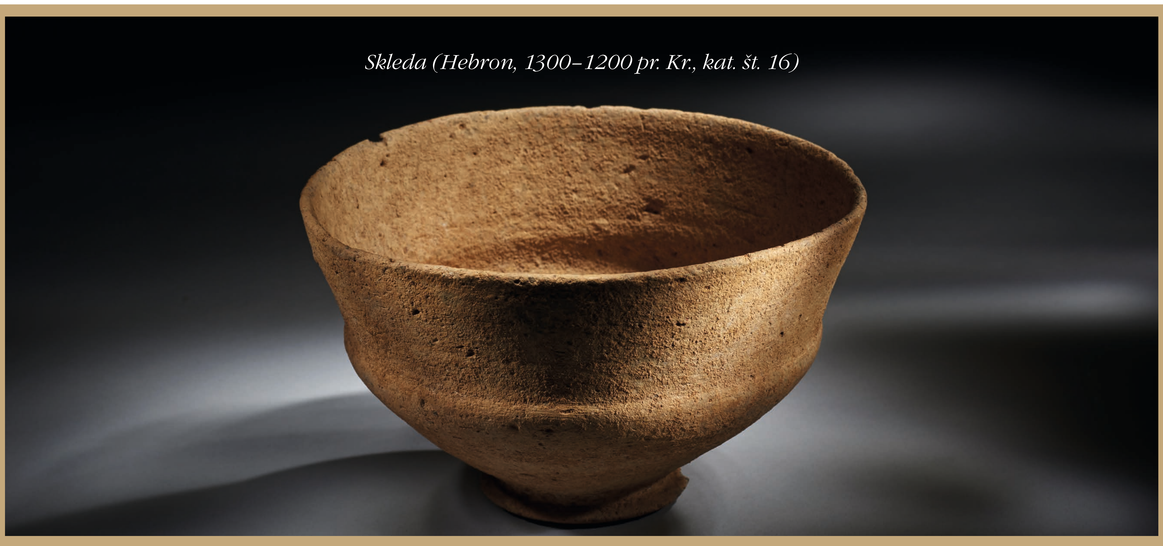

Skleda (Hebron, 1300–1200 pr. Kr., kat. št. 16)

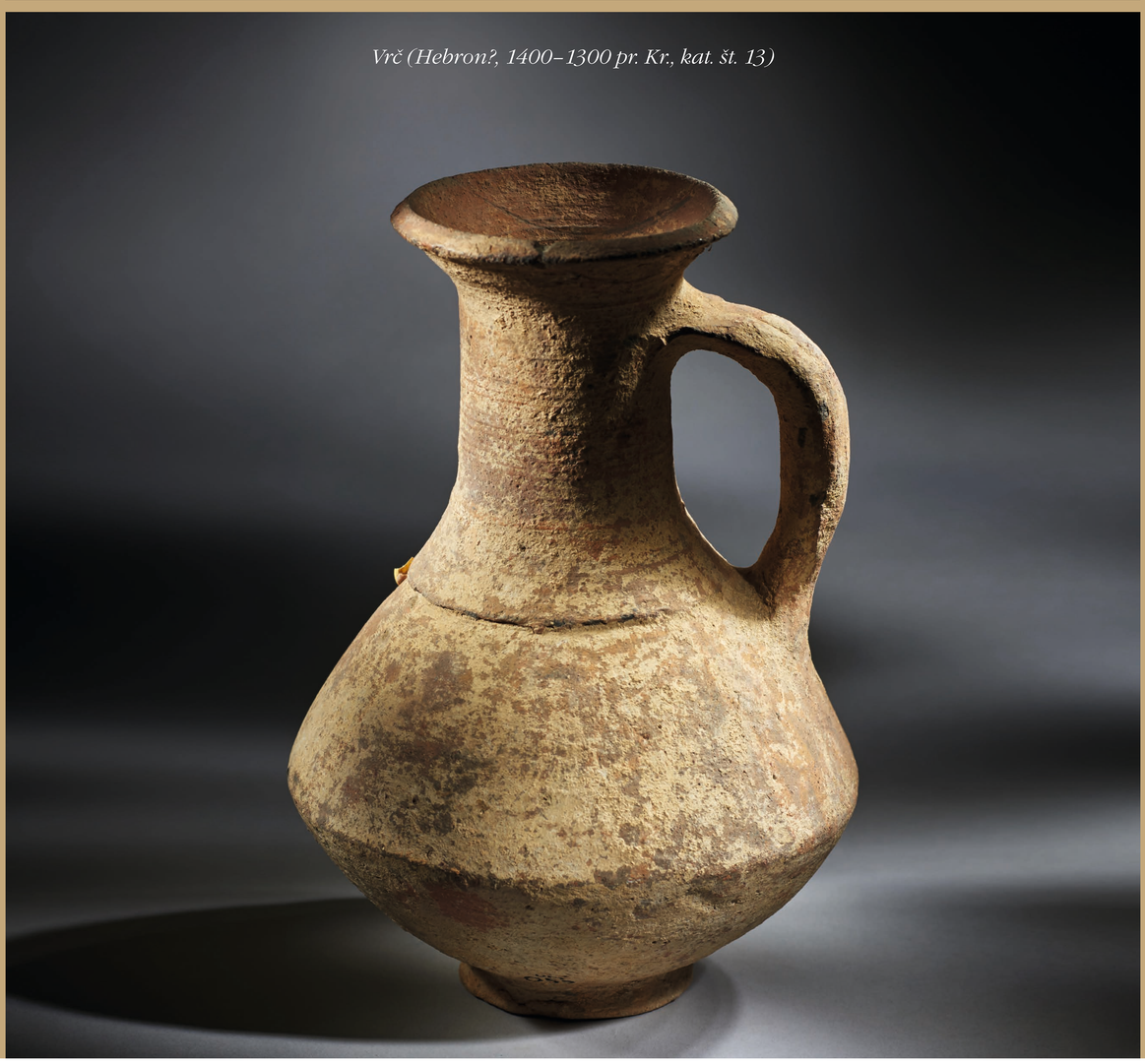

Vrč (Hebron?, 1400–1300 pr. Kr., kat. št. 13)

DOBA SODNIKOV: OD PLEMENSKE UREDITVE DO KRALJESTVA

sod, 1 sam

STAREJŠA ŽELEZNA DOBA 1200—1030 pr. Kr.

Podatki iz Knjige sodnikov kažejo, da so Izraelci sprva živeli v nekakšni ohlapni zvezi rodov brez skupnega uradnega organa (voditelja) in brez prave politične učinkovitosti, govorimo o obdobju sodnikov. Redaktor Knjige sodnikov je to dobo razdelil med poglavarje (sodnike), ki naj bi eden za drugim vodili ves Izrael. Kasneje so proučevalci Svetega pisma spoznali, da je bila ta delitev umetna.

Sodniki so bili voditelji enega samega klana ali enega rodu, samo izjemoma se je njihovo delovanje razširilo na več (skupin) rodov. Gre za način vladanja, pri katerem je bilo vodstvo osnovano na osebni karizmi. S tem se je ločilo tako od tradicionalnega patriarhalnega vodstva starešin in poglavarjev plemen kakor tudi od institucionalizirane avtoritete kasnejše monarhije.

Politični režim sodnikov je bil spontane in občasne narave, saj so se po prenehanju nevarnosti ponovno umaknili v ozadje, vsakdanje zadeve pa so še vedno nadzorovali voditelji družin. V tem obdobju je patriarhalna avtoriteta v različnih plemenih začela popuščati, predvsem zaradi vse manj nomadskega in vse bolj poljedelskega značaja izraelskega življenja in prehranjevanja, večje navezanosti na zemljo in delne prilagoditve na kánaansko mestno okolje.

Pripoved o sodniku Gideónu se, podobno kot Abrahamova, začne »za mizo«, z Gideónovo postrežbo Gospodovega angela: »Prosim te, ne hodi od tod, dokler se ne vrnem k tebi, prinesem svoj dar in ga postavim predte!‹ Rekel mu je: ›Ostanem, dokler se ne vrneš.‹ Tedaj je Gideón odšel, pripravil kozjega mladiča in nekvašenega kruha iz škafa moke. V košaro je položil meso in vlil juho v lonec.« (Sod 6,18-19)

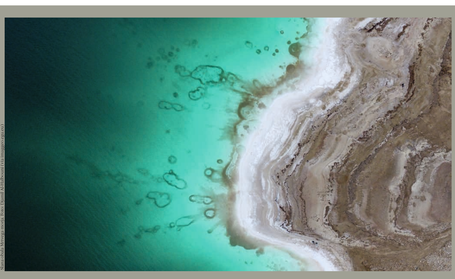

Slana obala Mrtvega morja

Glavni vir soli v Izraelu je bilo Mrtvo morje.

Piksida (neznano, 1200–1030 pr. Kr., kat. št. 18)

DOBA KRALJEV: OD KRALJESTVA DO IZGNANSTVA

1 Sam, 2 Sam, 1 Kr, 2 Kr, 1 Krn, 2 Krn, Am, Oz, Iz, Mih, Sof, Nah, Hab, Jer, Ezk

MLAJŠA ŽELEZNA DOBA 1030—587/86 pr. Kr.

V času sodnikov so se na jugovzhodno Sredozemlje na obalo Kánaana naselili Filistejci. S tehnološko in vojaško premočjo (železo, lokostrelci, bojni vozovi) so si podredili Kánaance in Izraelce in ohranili premoč vse do časa kralja Davida. Toda prav ta grožnja je v sebi nosila seme transformacije plemenske zveze v kraljevino. Sosednja sorodna kraljestva v Amónu, Moábu in Edómu so bila ustanovljena že dolgo časa, ko je bila izraelska zveza politično še brezoblična. Razvoj je pospešila ravno filistejska nevarnost, ko so se v bojih plemena tesneje povezala in izvolila kralja. Zadnji sodnik Samuel je tako mazilil Savla (okoli 1030 pr. Kr.), prvega kralja.

S tem se je končala zgodovina izraelske plemenske zveze in se začela zgodovina kraljestva.

Po Savlovi smrti je David (ok. 1010–970 pr. Kr.) združil vseh dvanajst plemen in malo pred letom 1000 pr. Kr. postal kralj celotnega Izraela. Temu so botrovale tudi takratne mednarodne razmere, v katerih sta bila oba centra moči, severni in južni – torej egipčanski in mezopotamski –, hkrati brez zunanjih političnih tendenc. Največji razcvet v političnem in vojaškem smislu je Izrael doživel v času vladanja Salomona, Davidovega sina in naslednika. Pod Salomonovo dolgotrajno in skorajda popolnoma mirno vladavino (ok. 970–931 pr. Kr.) je Izrael postal relativno veliko in bogato kraljestvo. V času Salomona je bil zgrajen prvi tempelj.

Poizkus enotnega kraljestva je trajal le dve generaciji. Po Salomonovi smrti se je kraljestvo razdelilo na Severno kraljestvo Izrael (10 plemen) in Južno kraljestvo Juda, vsako s svojo prestolnico, Juda z Jeruzalemom, Izrael s Samarijo. Leta 722 ali 721 pr. Kr. je pod asirskim nakovalom padlo Severno kraljestvo, nato je leta 587 ali 586 Nebukadnezar II. (605–562 pr. Kr.), babilonski kralj, opustošil še Južno kraljestvo z Jeruzalemom; mesto je bilo takrat uničeno in razdejano, prvi tempelj porušen, ljudstvo pa odpeljano v izgnanstvo.

Stiskalnica za grozdje

Odtis pečatnika z imenom Tutmozisa III. (Hebron?, 1000–587/86 pr. Kr., kat. št. 29)

Skodelica (neznano, 720–587/86 pr. Kr., kat. št. 24)

Čutara (neznano, 720–587/86 pr. Kr., kat. št. 23)

OD KONCA JUDOVEGA KRALJESTVA DO »NEBEŠKEGA KRALJESTVA«

ezr, neh, ag, zah, mal, 1 mkb, 2 mkb, dan 11, mr, mt, lk, jn

NOVOBABILONSKA, PERZIJSKA, HELENISTIČNA IN ZGODNJA RIMSKA DOBA 587/86 pr. Kr. — 70 po Kr.

Padec Jeruzalema leta 587/86 pr. Kr. označuje konec Izraelovih političnih institucij. Judeja je bila odtlej kot sestavni del novobabilonskega, perzijskega, ptolomejskega in selevkidskega kraljestva – in končno rimskega imperija – podvržena pravu in režimu okupatorjev; ko so si Hasmonejci za kratek čas pridobili samostojnost in kraljevsko krono (143–63 pr. Kr.), so ostali vazali.

Palestina, kakor so Rimljani to območje uradno poimenovali približno stoletje kasneje, je od leta 63 pr. Kr. pripadala rimskemu cesarstvu. Vrhunec politične stalnosti je dosegla pod cesarjem Avgustom (27 pr. Kr. – 14 po Kr.; prim. Lk 2,1). V njegovem času se je Mariji rodil sin, ki sta mu z Jožefom dala ime Jezus (Ješua). Jezus je bil usmrčen pod Avgustovim naslednikom Tiberijem. Leta 70 po Kr. je bil Jeruzalem zavzet in mesto deloma, (drugi) tempelj pa ponovno v celoti porušen. Ker od tedaj v templju ni bil več mogoč daritveni obred, so farizeji uvedli nov pogled na Sveto pismo kot podlago za judovsko vero in tako zagotovili nadaljnji obstoj judovstva.

Uporaba besedil hebrejskega Svetega pisma (Stare zaveze) v sinhronem dialogu z besedili Nove zaveze, kot sta nasičenje pet tisoč mož (Lk 9,10-17) in prilika o veliki gostiji (Lk 14,15-24), je želela svetopisemskemu Bogu nadeti materinsko podobo, ki jo je dokončno potrdil Jezus Kristus v podobi evharistije. Opise obedov v Stari zavezi, kot sta pashalna večerja (2 Mz 12) ali mesijanska gostija (Iz 25,6-8), lahko tako razumemo kot predhodnico zadnje večerje ali evharistije. V Stari zavezi Bog Izraela povabi »za mizo«, v prijateljski odnos, tudi Nova zaveza se sklene za mizo, in to tako, da Bog sam postane »kruh«, ki se »daje za vas« (Lk 22,19).

»In vzel je kruh, se zahvalil, ga razlomil, jim ga dal in rekel: ›To je moje telo, ki se daje za vas.‹« (Lk 22,19)

Stiskalnica za olive

Vrč (neznano, 37 pr. Kr. – 70 po Kr., kat. št. 32)

ŠIRJENJE KRŠČANSTVA

apd, pavlova in druga pisma

ZGODNJA IN POZNA RIMSKA DOBA, BIZANTINSKA DOBA 70—638

Čas po Jezusu je zaznamovalo delovanje apostolov in evangelistov in širjenje nove vere po imperiju.

Mož, ki je imel posebno mesto v zgodnjem obdobju in širjenju krščanstva, je bil (apostol) Pavel. Veliko spisov Svetega pisma Nove zaveze predstavlja prav Pavlovo misijonsko dejavnost, ki je evangelij ponesel »do konca sveta«, kar je takrat pomenilo do Rima, prestolnice Rimskega imperija. Rimljani so povsod gradili trdne ceste, ki so omogočale mobilnost rimskih legij in trgovanje. Isti sporazumevalni jezik v celotnem imperiju in dobre prometne zveze so bistveno pripomogli k hitremu širjenju evangelija.

Do nastopa Kristusove Cerkve v javnosti rimska država ni poznala verskih nemirov in neredov. Podjarmljeni narodi so prešli pod njeno oblast hkrati s svojimi bogovi. Vzporedno s krščanstvom se je začel uveljavljati kult cesarjeve osebnosti, ki so ga na Zahodu združevali s čaščenjem Rima. Krščanstvo se v tako stanje ni moglo vključiti, ker je imelo dve bistveno drugačni lastnosti: strog monoteizem, ki je izključeval mnogoboštvo, ter nadkulturni (narodni) univerzalizem oziroma vero, ki je presegala narodne okvire.

Ker se kristjani niso udeleževali poganskih obredov, so v javnosti kmalu veljali za brezbožneže, sovražnike cesarjev in države. To je neizogibno vodilo v krvava preganjanja v prvih stoletjih. Krščanstvo so si prizadevali uničiti predvsem trije cesarji, Neron (54–68), Decij (249–251) in Dioklecijan (284–305).

Novo obdobje je zaznamovala vladavina Konstantina I. (306–337), ki je z verskim tolerančnim razglasom iz leta 313, s t. i. Milanskim ediktom, kristjane v Rimskem imperiju izenačil s pripadniki drugih verstev. To je za kristjane pomenilo svobodo verovanja in prenehanje preganjanj. Krščanstvo je postalo uradna vera leta 391 v času Teodozija I. (379–395).

Od najstarejših virov naprej je izpričano, da so bile prve krščanske skupnosti v okolici prepoznavne po »lomljenju kruha«, kar vključuje evharistijo, ki so jo obhajali pri skupnih obedih.

Glinene oljenke, vir svetlobe v starih kulturah, so bile najdene tudi v vseh antičnih središčih zgodnjega krščanstva.

Krožnik iz terre sigilatte s kristogramoma (Egipt, 440–500, kat. št. 33)

Oljenke v Biblični arheološki zbirki Teološke knjižnice Maribor so iz različnih krajev in različnih obdobij.